

Euskal ikusteko era ez ezik, koloreen artean ere badago bazterreraturik

Txema Preciado Saez de Ocariz

Euskal Herriko Unibertsitatea
Musika, Plastika eta Gorputz Adierazpenaren Didaktika.
Donostiako Irakasleen Unibertsitate Eskola

GAKO-HITZAK: Kultura-transmisioa. Hautematea. Irakaskuntza. Kolorea.

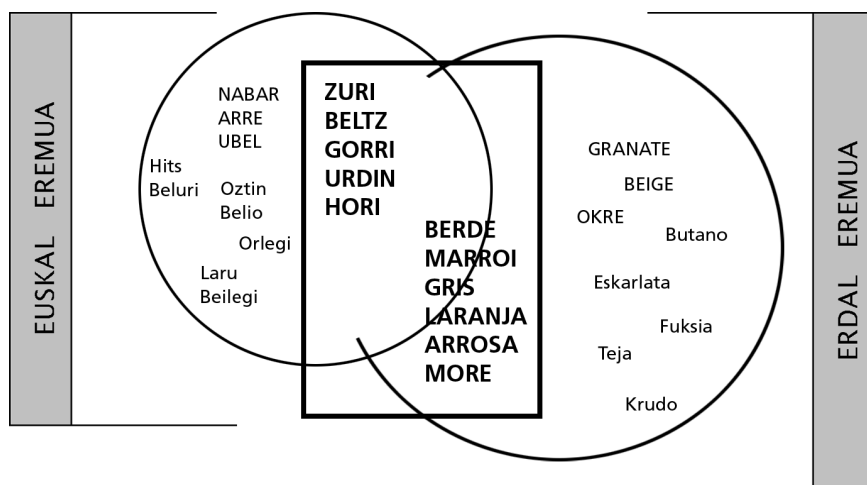
1. SARRERA

Gaur egun euskaldunok nagusiki erabiltzen ditugun koloreen artean oinarrizko bereizketa egin dezakegu bertakoak eta mailegutik hartutakoen artean, hots, *gorri, zuri, beltz, urdin, hori...* geureak diren neurrian, *berde, marroi, gris, laranja, more, arrosa...* jatorriz —egokiera fonologikoak tartean— maileguzkoak dira. Aipatutakoek, oinarrizko kolore-hitz bezala (Berlin & Kay, 1969), joko handia ematen dute eta, inoiz baino hiritartuagoak garen honetan egoera gehienetarako zerrenda honek balio dezakeela esan dezakegu; bestela, premiak aginduz gero, mailegu errapetik nahi adina lor dezakegu, azken multzo hau ikaragarri potolatzen: *fukusia, beige, butano, granate, siena, eskarlata, krudo, teja, okre, karmin, bermeioi, aguavino...*

Ildo beretik, irakaskuntza mailako jardun-eremua aipatutako 11 oinarrizko kolore-hitzekin erabateko nagusitasunez osatzen deneko baieztapena erraz bota dezakegu; eta zirrikitu eta ñabardurarik baino ez zaigu geldituko itxura kromatikoaren nolakotasunari arrakastarekin heltzeko, esate baterako, urdin motak identifikatuz (*urdin argia, kobalto, prusia, ultramar, zerutierra...*), adiera berriak lortzeko elkarketak eginez (*gorbeltz, zurigorri...*) edo atzizkien bidez ñabardurak adieraziz (*gorrasta, gorraxka, gorrail, gorrantz, gorrikara, gorkara, gorrara, gorrizta, gorrista, gorrixka, gorrizka, gorriantz, gorritarako, gorhats, gorrats, gorriaire, gorrintola, gorara, gorasta, gorats, golli...*), beti ere maileguen aukera eskura.

Hurrengo orrialdeko eskemak irudika dezake aipatutakoa: euskal eta erdal eremuak, aipatutako 11 oinarrizko kolore horiek bereiziak lauki zuzenaren barruan.

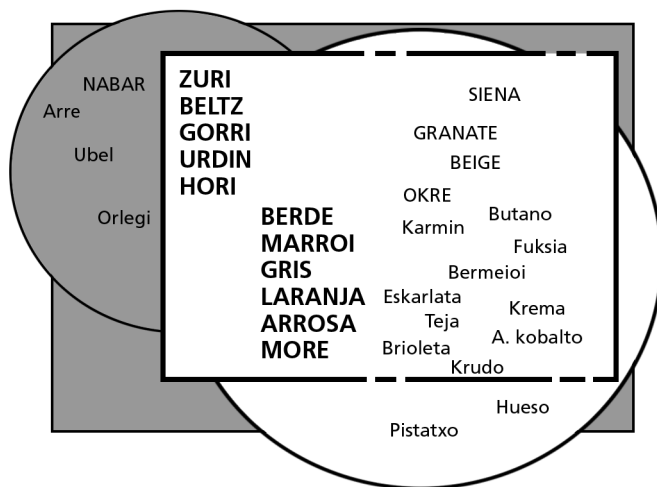
Hala ere, badago zer esan eta zer hausnartu guzti honen inguruan: geure-
ra ekarrita maileguzkoak balioa kromatiko adieraztera mugatzen dira eta ez
dute, ordea, geureok hain berezkoak dituzten beste motatako adierak, gorria-
rekin —esate baterako— gertatzen den bezala: *sugegorri, lurrak gorritu,
etxea gorri geratu, ume gorri, negu gorri, gorriak ikusi, haserre gorria, nahi
gorriak...* (Preciado, 2005, 2006a); maileguzkoen artean badago kasu aipaga-
rririk ere, esaterako, geure testuinguruan hain nagusi den berdea (are gehiago
iraganean) nola euskaraz ez dagoen berezko hitzik kategoria honetarako
(Preciado, 1995a); jatorrizkoen artean, aldiz, ez da gutxi aipa daitekeena, ko-
lore-hitz hauen adiera kromatiko zabala eta sarri definikaitzak edota erdaraz-
ko kideekin duten ustezko baliokidetasuna (urdinarena kasu adierazgarria da,
Preciado, 1994); edo ikuspegi osatuagoa izateko hain beharrezko dugun ko-
lore-hitzen bilakaera historikoa ezagutzea (Preciado, 1995b)... eta, alderdi
guztiei heldu ezinik, eskolak kolore irakaste honetan jokatzen duen papera
ezin ahanzturan utzi (Preciado, 1992b, 2003).

Baina guzti honen gainera badago aipatu beharreko bi puntu: alde
batetik, euskal kolore ikuskeraren indar galtzea erdal ikuskerarako joera
indartzen doan neurrian (joera sakona, hedatua eta ikusteko era globali-
zatuarekin lotuta) eta bestetik, ez ezagutzea aipatu ez diren beste zenbait
hitzekin ere margotua izan dela euskal kolore mundua; hauek direla eta,
arrunta da euskal ikuskera ia ezagutu gabe, erdal ikuskerara (ohartu
gabe, akaso) makurtzea eta agian (okerrena dena) bakartzat jotzea.

Joera nagusiaren ondorioz erdal eremua nagusitzen doa eta hasierako
eskema bigarren honen itxura hartzen doa: erdal ikuskera (gero eta indar-
tuago) potolatzen, euskal kolore-hitzak erdarazkoen parean kokatu, hauek

dituzten balioetara mugatze bidean eta euskal eremuko beste kolore-hitzak desagertzeko bidean utziz:

Ikuspuntu nagusi honekin jardutea arruntzatat jo badaiteke ere, irakas-kuntza mailan aritzen garenok, mundua ulertzeko, ikusteko, hautemateko euskal eraz jakin-minak inoiz ukitu gaituenok, gizarte honetan kontsumitzai-le huts baino gure burua zerbaite gehiagorako ikusten dugunok edo, besterik gabe, Oteitzak jasotako (1984, 68) Openheimer-en hitzak gogora ekarriz: «este es un mundo en el que cada uno de nosotros, conociendo sus limitaciones —el peligro de ser superficial y la tentación de estar cansado (qué justas palabras, amigos!)— debe comprometerse con lo que le rodea, con lo que debe, con lo que puede hacer, con sus amigos, con su amor, bajo pena de perderse en la confusión universal, sin hacer nada, sin amar nada. Pero también es un mundo en el que ya no existe excusa para la ignorancia, la insensibilidad, la indiferencia», edozein modutan, diot, ezin itsuarena egin: nagusiki azaltzen dena ikuspuntu bat da —mendebaldekoa— eta gailentze horretan beste ikuskerak bazterrean uzten ditu, geurea —nola ez!— tartean.

Globalizazio gaia ekartzerik egonda ere, nahiago dut ikuskera aldaketa ulertzeko testuinguru sozio-ekonomikoari -eragile nagusietariko bezala-arreta bideratu. Azken finean, Luriak dioen bezala: «no se pueden tratar las particularidades perceptivas sin tener en cuenta las peculiaridades de la vida de la gente y (...) los procesos de percepción están también condicionados por las formas histórico-sociales de vida» (1980: 26, baita 131. ere).

Testuinguru honetan agerikoa da ikaragarritzko aldaketa eman dela euskal gizartean: XVIII. mendetik honantz eta bereziki azken mende erdian, ohikoak izan diren bizimoduak irauliak izan dira errotik: abeltzaintza, ba-

sogintza, nekazaritza, arrantza... indarra galtzeaz gain, sektore hauen baitan ere aldaketa ikaragarriak izan dira:

«*Etziok konparaziorik ere* (no hay ni punto de comparación) y *Etziok sinisterik ere* (no se puede ni creer) son expresiones comunes utilizadas por miembros de las generaciones más viejas cuando se les pide que comparen el presente con el pasado inmediato. Los cambios socioeconómicos y culturales son de tal magnitud que plantean problemas de reconocimiento. Las transformaciones derivadas de una rápida intrustialización y de la exposición creciente a los medios de comunicación hacen permeables y perturban con facilidad los elementos básicos de la estructura cultural del caserío. Se han visto afectadas las funciones hombre / mujer, los ámbitos público / privado, los modelos de autoridad, la ideología social no jerárquica y la comunicación de carácter oral» (Zulaika, 1990: 161).

Esan dezagun ohiko bizimodua naturan murgildurik, izadiarekin estuki loturik izan duela euskaldunak (halako arrainak arrantzatzeako sasoia eta zentzumenak zorrotzen zituzten zantzuak —izurdeak, ur-azaleko zurrunbilo urduria...—; urtaroei erreparatu landareak ereiteko —*Elorrantza lora, artoak eraiten flora-*, fruituak biltzeko, ganadua larrera eramateko —*San Benito, primadera, ganaduak larrera / Ama Birjina, martxoko lora, larrabehia mendian gora*—...; ilargiari begira zuhaitza inausteko, ortzi aldera begira zantzuak antzematen, eguraldiak lagundu ala kolpatu egingo duen —*Maiatz pardo, ogi ta ardo; maiatz hotz, ez gari ez agotz*—,... zapoaren kantua, enaren hegaldia... natura beti mintzo entzun, usaindu, ikusi egin nahi duenari); egun ordea, zein arropa jantzi edo laket-jarduera burutu, horretara mugatzen da gure eguraldiaren kezka.

Gaur egun errealitatea kromatikoki ezaugarritzeko ikuskera artifizial hori —gizakiak tindagaiak erabiltzen dituen era— nagusitu dela esango nuke: jadanik ez da asto urdinik bazterretan grisak baino (gelditzen diren apurrak), uharreak ur marroiak bihurtu dira, behigorriak marroiak dira kolorez, idi nabarrak desagertu egin dira gure begietatik eta erabat desagertzeko bidean daude geure ikuskerarekin batera; Arriurdineta zergatik? Pagonabarreta non? nondik Zubeldia? zer da Aiurdin? eta Askorripea, Zuaznabar, Bargasuri, Bagadibalza, Atxurdinzar...?

Planteatu beharrekoa da ea gure aurrekoek errealitatea nola egituratu duten ulertzeko gai garen; ea gauza berdinak berdin hautematen/ikusten ditugun. Euskaraz hitz eginda ere, gure erreferentea euskal kulturaren baitan dugu?

Euskal kolore ikuskerara hurbiltzeko kolore pigmentario estandarizatu, homogeen eta iraunkorrek baino gehiago ulertu beharko genituzke izadian azaldu bezala: argi baldintzen arabera eta albokoaren eraginpean aldakorrek, ar-emeen arteko ageriko desberdintasun kromatikoekin, baita gazte-zaharren artekoekin ere, sabeleko aldean argitxoago sorbaldan baino, orbandun pintoak, pikardatuak, urtarorearen eraginez aldaketekin..... Artifi-

ziantasunak ematen dituen zehaztasun horietatik urrun, oso oso maiz adiera kromatiko irristakorrak, nahastuak, definikaitzak izango dira eta oso sarri adiera ez kromatikoak izango dituzte sinonimo gisa.

Artikulu honetan, hain zuzen, arreta zuzendu nahi nieke hedapen eta arrakasta oso ezberdinarekin euskaldunok erabili izan (eta batzuk oraindik ere erabiltzen) ditugun beste euskal kolore-hitz horiei, alegia, egungo men-debaldeko ikuspegi nagusiak bultzaturik, gero eta baztertuagoak diren *ubel, arre, nabar...* edo ia ahaztuta dauden *hits, beluri...*, desagertutako *dundu, musk...* eta guzti horiei, ezin ahaztuz ea koloreak direneko galdera ere lekutu beharrekoa izango dugula.

Baina pentsatzekoa denez, maila berean ezin denak kokatu, bereizketa batzuk egin behar eta denei ezin eskaini beharrezko zuketzen guztia. Norberaren ahalmen mugatuaz jabetuta, leihoa ireki eta paisaia erakutsi, behinik behin, lerro hauen xedea, paisaia horretan zehar abiatu nahi duenari gonbitea luzatuz.

Lau multzo nagusitan kokatu ditut hauek: lehenengoa kolore adieratara lerrokatutakoekin; bigarrenekoak kolore adierari atxikiak azaltzen badira ere, berez eremu zabalagoa betetzen dute eta bizirik daude egun; hirugarren

KOLORE ADIERATARA LERROKATUAK	AJEREKIN ERE, OSANSUNTSUAK	KOLOREA BAINO...	GAINERAKOAK
Ñabardurekin ere, erabiliak: LARU BEILEGI ORLEGI MUSKER Bitxiak: DUNDU OZTIN AMUSKO MUSK MINIMA BELIO	NABAR ARRE UBEL UGER	HITS BELURI MARGUL ZURBIL	Hitz elkartuak: ZURIGORRI BELTZURDIN GORBELTZ Halakoak abereekin: PINTO BERTZIN PIKART Besteak: GAZTAINA K. HAUTS K. Besterik ere: PARDO AÑIL MORE

multzokoek ordea, kolorea baino kolore falta dute adiera nagusia eta, ikuspegi osatua izateko, kontutan hartzeoak ere; azkenean, laugarrenean gainontzeoak jarri ditut, ezinbestean azpimultzoak eginez.

Artikuluaren hedadura dela eta, multzo bat Tantak aldizkariko hurrengo ale baterako utzi egin behar; bigarren multzoa izango da hau: hemen sartuta daudenak egun —arrakasta gehiago edo gutxiagorekin— erabiliak dira, adiera kromatiko atxikia dute, nahiz zehaztasunik gabea, nahasi antzean sarri eta kromatiko ez diren adieratan garrantzia handikoak izan. Oraingo honetakoak zein bigarren multzoko horiek hartuko dituen gogoeta erantsiarekin osatuko da hurrengo artikulua.

1. KOLORE ADIERATARA LERROKATUAK

Multzo honetan bil ditzakegu kolore adieratara lerratu diren zenbait, nahiz denak —gaurkotasuna dela, garrantzia dela, hedapena dela...— ezin maila berean kokatu; hori dela eta, bi azpimultzo osatu ditut: lehenengoa zenbait tokitan behinik behin, erabiliak diren / izan direnekin eta bidezkoa halako adiera kromatikoarekin euren identifikapena; bestea, egun gaurkotasunik gabeak eta adieratan irristakorragoak direnekin, azken hauetariko batzuk bitxiak egiten zaizkigunak.

Jatorriari ere -ahal izan dudanean- begirada zuzendu diot, datu hauek (noiz neologismoa, noiz maileguzkoa, noiz metonimia...) biziki interesgarriak baitira eurok ulertzeko bai eta ikuspegi orokorra izateko ere.

1.1. Mugak eta ñabardurekin bada ere, erabiliak

Bikote bik osatzen dute azpimultzo hau, bakoitza kolore mota baten inguruan kokatuta: *horiaren* inguruan lehenengoa, *berdearen* inguruan bestea.

— **BEILEGI**: Azkuek (1969) dio: «Amarillo muy vivo, jaune tres vif» eta bere erabilera bizkaieran kokatzen du, ahoskera diferentetan Arratia, Orozko eta Txorierrin alde batetik eta Bermeo, Lekeitio eta Markinan bestetik.

Jatorri aldetik, ez du zalantzarik sortarazten, konparazio bat ematen da Lopez-Mendizabalek (1976) adierazi bezala: «BELLEGI (de BEI-LEGI, como)».

Edozelan ere *horiaren* eremuan bertan kokatua agertzen da eta Azkue-ren ekarpenetan begiratuz gero, «beilegi» izendapena zenbait ohiturei inguruan aurkituko dugu «rubio» adieran (1989, I):

«*Maiatza lenez urdai errea yanezkero, zuri ta **beilegi** ta eder izango da mutila nai neskatoa*» (67 or.); «*Urkiolako elizondoan baseliza bat datza. Senargai-gura diran emakumeak araxe yoten dabe bila. Baltzera-*

na gura dabenak orratza baltzak yaurtigi daroaz barrura. Senargai **beilegia** nai dabenak barriz orratz zuriak» (281 or.); «Yokera andia dago bere egunean (Bagilaren 13an) Araba, Bizkai eta Gipuzkoatik Urkiolara. Neskabila askok senargai-bila bertara yoten dabe. Batzuk senargaitzat **beilegia** baino baltzerana gurago badabe orratz baltzak yaurtigi daroetz ermita txiki baten barrura; **beilegia** gura dabenak barrik, orratz zuriak» (289-290 or.)

Eta «amarillo» adieran ere beste zenbait adibide bil ditzakegu (1989, IV):

«...buztana du nabarra mokoia **beilegi**... la cola tiene parda, el pico amarillo...» (355 or.); «Zarandona-bedarrak ur **beilegia** dauke... Las celdonias ¿mayores? Tienen agua amarillo-rojiza...» (235 or.); «... Eznea langoxea (aiña **beilegia**) da bedar onen ura....como la leche pero amarillenta» (251 or.)

Tokian tokikoak, beste forma batzuk ere ager daitezke: **belleri**, **belligi**, **bellegi**, **belegi**, **belegixe**, **beileska**, **beilezta**... eta bere jatorriari estuki lotuta ganaduearekin azalduko da sarri, ezaguna dugun «*Aida txuri, aida gorri*...» horren aldaeran «*Aida txuri ta belegi*...»; dena den, honen harira badugu zer hausnartu, geroago azalduko den bezala (ikus *belio*)

— **LARU**: Zenbait tokitan hedatu eta erabilia dugun hau (bereziki Aramaio eta Leintzen kokaturik, Azkue, 1969) «*hori*» estandarizatuaren sinonimoa dugu («Amarillo, gualdo, jaune», ibid.). Aditz forman ere (*larutu*, *horitu*) erabiltzen da, hiztegieta aurkitzen dugun bezalaxe: *Garia larutzen hasten denean*. Hala ere, hiztegietatik edate honek *hori ahul* adiera eskainiko digu eta, beilegiarekin batera, aurrerago helduko diot ñabardura honi.

Erdarazko kide interesgarria dugu animaliei atxikia: «overo» eta azalpenetan: «dícese de los animales de color parecido al melocotón» (R.A.E., 2001). Aurkitzen dugun beste adiera, *larumin* edo *minoría* (erdarazko «ictericia») gaixotasun ezagun hori izendatzekoa da.

Dena den, kasu honen jatorria ezin aipatu gabe utzi, erdarazko «**CLARO**»-tik baitator.

Eta *laru*-ren harira, interesgarria Azkuek eremu honetarako egiten di-tuen bereizketak: «Se distinguen tres matices en el color amarillo: ORI, “amarillo del canario”, BEILEGI, “amarillo muy vivo de color vaca”, LARU, “amarillo pálido, gualdo”» (1969, I: 530).

Beti harrigarria iruditu zait koloreetarako hain hiztegi urria duen euskarak nola halako aberastasuna kategoria kromatiko honetarako, are gehiago kolore «berria» dioten zantzuak egonda (lurrealde osoan termino bateratuaren falta, kromatikoak ez diren adierak falta, toponimoetan pisu gutxi...), nola den posible ñabardura aberatsak egitea. Zinez, politegia egia izateko.

Gainera azpimarra daiteke *horiak gorriarekiko* duen mendekotasuna, erabilera batzuek agerian uzten duten bezala: «arrotze gorringoa, napar ardi mutur gorriak, ipar-gizon bilo gorriak» (Larzabal, 1975: 402). Gisa honetako adibide gehiago aipa dezakegu «tabako gorria», edo gure hizkuntzari buruzko hiztegiarik zaharrenetatik ateratako erabilera hau: «Ruoja cosa: gauça oria» (Landuchio, 1958: 187). Halaber, esanguratsua ere frantsesaraz nola deitzen den gorringoa: «jaune d'oeuf».

Azkuek eskaintzen duen ikuspuntuaren oihartzuna toki askotan aurki badezakegu ere (Sarrionaindia, 1985: 75; Txillardegi, 1975: 230; Perurena, 1992: 136-137), ez diot funtsik ikusten eta hirutasun hori tokiren batean eman deneko daturik ez dut ezagutzen; bai ordea, bi izatea eta Aramaioko kasua aipa daiteke bertan egindako ikerketa oinarria harturik (Preciado, 1992a): gazteentzat *hori* nagusi den bitartean, zaharrentzat *laru* da erabilia eta hala eta guztiz ez dira erabat kidekoak, zaharren *laruak* gazteen *hori* izan ezik *laranja* ere hartzen baitu bere baitan; gainera, *beilegi* («belegixe») forma ezaguna zela egiaztatzeko aukera izan nuen ere, hori bai, azken hau bakarrik idi-behieie atxikia azaltzen zen eta gizonezkoek nagusitasuna agertu zuten emakumeekiko (lan mota ezberdinak burutzeak argitu dezake datu hau; ibid. 426).

— **ORLEGI:** Giro batzutan oso erabilia izan bada ere (ikastola zenbaitetan eta garai batean bereziki), garbi dago neologismo bat dela, erdal kategoria bat mozarrotua: «...("berde") abarkak eta kaikua jantzi: "orlegi"..."» (Larresoro, 1972: 35); «Se trata de «un neologismo tardío e impropio», (Mujika, 1977: 19).

Honen jatorria agerikoa da ere eta ulertu behar dugu garaiko testuingurua kontutan hartuz. Aipamen luzea bada ere, horri buruz eta urrats hark suposatzen zuenaz ekarpen biziki interesgarria egiten digu Txillardegik (artikulua honen hasieran esandakoarekin lotuz):

«*L'essai fait par certains puristes basques au début du XX. siècle por remplacer le terme 'berde' par un néologisme, <orlegi> (tiré de "orri", feuille d'arbre, et "- legi", par analogie avec "beilegi"), tentative qui a échoué, est un bon exemple du manque de profondeur scientifique des tendances 'puristes' en Pays Basque*»; *puisque ce qui a été important dans l'histoire de la langue basque a été surtout, à une époque non déterminée pour le moment, l'acceptation du nouveau découpage sémantique, calqué des langues voisines et non l'étimologie du mot. Remplacer dans la case correspondant à la bande spectrale 5600 /5100 (Å) le mot 'berde' par le néologisme 'orlegi' revient à ACCEPTER en fait la structure chromatique des langues S.A.E. et à donner la bénédiction avec un terme "pur"; c'est-à-dire, à approuver la nouvelle distributions sémantique d'une façon plus subtile encore qu'avec le mot populaire*» (1975: 232)

Izandako hedapenaren adibideak ugari ditugu testuliburu, disko, egunkari eta abarretan, nahiz eta gaur egun indarra galdu duen. Hala ere, hau sustraitu egin bada, gogora dezagun bide honetatik beste saio batzuk egon direla, hurrengo kasu.

— **MUSKER**: Aurrekoarekin lotuta eta berde «hutsune»aren hariaz, euskal jator hitz batekin hau konpontzeko beste saioa dugu honakoa eta berriro Txillardegi azaltzen zaigu jarrera hau propio kritikatzuz: « D'autres tentatives, comme celle de l' écrivain N. Ormaetxea, qui avait proposé le terme "musker" (= lézard vert), paraissent la conséquence de la même superficialité sémantique et linguistique» (1975: 232).

Dena den, ukatzerik ez dago garai batean eta autore zenbaitengan eragin handirekin agertu izan dela erabilera hau: hala nabarmentzen du Patziku Perurenak Lizardi, Lauaxeta, Mirande, Orixeren adibideak aipatuz (1992: 61-63) eta euskal hitz propioa erabiltzeko saio honi buruz Eduardo Gil Beraren hitzak aipatzen ditu: «... eta undarrin "musker" kolorearen asmatzailearen artikulua. Jean Etxepare medikuak asmatu zin, eta frogatua omen zioz eragin handia zuela (hortan eta beste gauza aunitan) Lizardigan» (ibid: 63).

Edonola ere, ezin uka euskal literaturan eta ohiko bizimoduan joko eman duela narrasti honek; modu honetan nagusiki Mokoroaren lanari jarraikiz (1990), zenbait zertzeladak erabileren panorama erakutsiko digute. Horrela, zenbait ezaugarriekin aurkituko dugu forma literario gisa:

22. Azpitiko muskerrak dabilkiguz...: zain ibili!

(Enemigos ocultos o solapados.)

Kirikiño / Bustintza Evaristo / Bloa. EUZKADI (diario). (B)

18. Zerbeit elhe txar gutaz erran badute berehala gare muskertzen....

En seguida nos encrespamos....

Joannateguy B.. Bihotz Sakratuaren hilabetea. (B.Joannateguy).1912. (L)

Narrasti honen beste ezaugarri haginkadan dugu, askagaitza inondik inora, Azkuek jasotzen duen bezala (1989, I: 44): «Muskarrak arpegira igonezkero, sendatzeko, zazpi erriko txilinak (Hamalau erritako txilinak, G-urs) ots egin bear dabe ta ganera muskarrak ikutu dautsanari zazpi gona gorri (Zazpi Mariaren gona gorriak, B-zean) yantzi bear dakoz (Ta zazpi txapel gorri, G-ar)».

Tankera honetakoak aurki ditzakegu atsotitzetan (Garate, 2003): «11625- *Muskerrak helduz gero, zazpi herriko kanpaiak jo behar dira libratzeko, zazpi andre alargundu eta soineko gorriak jantzi*» baita Justo Mokoroak (1990) bildutakoen artean ere:

47. Papparrean ezartzen zaigun musker baten antzera eutsi zion emakume arek bere senargairi...; ta etzion utziko "zazpi errietako kanpaiak

jota-ere”....

Agirre Domingo. Garoa. (D. Aguirre). 1912 (G)

Orain artekoak ez dira, ez, oso aldekoak baina muskerraren inguruan bada-
go benetan deigarria den eta arreta deitzen duen beste alderdi bat, hain zuzen,
zori onarekin duen lotura, hurrengo kasuak agerian uzten duen bezala (Ibid.):

17. Muskerra al dauka orrek poltxikoan?

(A ese parece perseguirle la buena suerte.)

Goikoetxea Juan. EUSKERA (boletín de Euskaltzaindia).1967 (G)

Edozein modutan, erabilera kromatikoa da hemen interesatzen zaiguna eta
berde (arrotz) horren ordeztu erabilia izan da, bereziki batzuen partetik (Ibid.):

5. Jorriariak gorritu dute musker zegoen larrea. (Artasoroan).

Limpian de hierba (los espacios que estaban hechos un pastizal.)

Orixe / Ormaetxea Nicolás. Euskaldunak. (N. Ormaetxea).

Ed. Auñamendi (NG)

6. Lurraren azal muskerra arrotzen ari dira azpiti gora (segariak); bá
dute neke euntze geienen galdorra larrutzerako!

Orixe / Ormaetxea Nicolás. Euskaldunak. (N. Ormaetxea).

Ed. Auñamendi (NG)

39. Huna nun dugun udaberria, bere musker pollitarekin!...

Con su lindo verdor.

.ESKUALDUNA (semanario).. (NL)

**46. Itsas-urdiñetik zeruarenera zenbat alde dago!... Musker bizitikan
musker urdiñera... zenbat areago!**

Cuánto mayor distancia o diferencia, (de un verde a otro)!

Orixe / Ormaetxea Nicolás. Orixe-ren poema ta olerki guziak.

Ed. Auñamendi. 1972 (G)

Atsotizetan badugu ere honen aipamenik, kolore adierari inon baino
garbikiago azalduz: *Goringoa gorri, zuringoa zuri, muskerra musker eta
gaberdia beltz-beltz.*

Erabilera honen testigantza sarri aurkituko dugu eta adibideak ez zaiz-
kigu faltako; beste aldaeren artean honakoak ere jasotzen ditu J.A. Cid-ek
(2000: 84):

— Neure amainerraba, muskertxu berdie,
subiek ein al deutso arratseko oie!

(Markina, Milloi)

— Nere amiarreba, musker berdea,
sierpe gaiztoz duela obe burukupia,
edansube gaiztoz obero bidia!

Koldo Izagirrek (1981) jasotzen du: «muskerra bezain berde» eta, tes-tinguruak eraginda, azalpena «serio» bada ere («*muskerrec baicen ferde, ichilic egoten*»), garbi dago ezaugarri kromatiko hori biziki atxikia duela narrastiak. Biltzen duen besteak («ahotik muskerrak eta sugeak atera > bi-raoak bota») ez du aparteko iruzkinik merezi.

Bestalde, erabilia izanda ere, badirudi ez dagoela zuzen ulerturik bi hitz hauen artean erabateko parekotasuna: «gure usarioko “musker” hitzak ez (...) du, Garatek dioen bezala, erdal berdearen eremu semantiko osorik inoiz beregandu, baizik eta, belar hazeari, hostaje berdeari, fruitu gordin ondugabeari, eta halakori dagokion eremua bakarrik» (Perurena, 1992: 65).

1.2. Egun aurkitzerik ez:

Bigarren azpimultzo honetan bilduta daudenak askorentzat entzunga-beak izan daitezke; gaurkotasunetik urrun, adiera kromatikoa nagusi izan dute hauek eta, egungo ikuspegitik, baten batzuk bitxikeriatzat hartzea ez da harrizkoa izango.

— **DUNDU**: Azkueren hiztegian (1969) horrela dugu: «*I^o (R-bid-uzt), azul, bleu. Odoi-adar bat erkitan denean gorri ta dundu, euria eragutan du: cuando sale un nubarrón rojo y azul, trae la lluvia (...) -2° Diündü (S-at), oscuro, obscur. Denbora diündü düzji, el tiempo está oscuro*». Eta jarraian aipatzen ditu txikigarriak diren «*Dündü, dündüška (R-bid), azulado, azulcito: bleuâtre, azuré*». Retana hiztegian (1976) ere antzera azaltzen da; Orotarikoan ordea (Michelena, 1990), adibide polit bat dugu: «*Zerualdea soiñeko panpinez atondu zan, oso oztin, dundu oro*», dundu eta oztin hitzen gertutasuna agerian utziz.

Begirada beste hiztegitara zuzenduz gero (Bostak bat, 1996, Elhuyar-Elkar, 1994), bi adiera nagusitzen dira: «azul» eta (Zuberoan lekturik) «oscuro», azken honekin batera «triste, nublado» adierak ere: «*Eguraldia dundu duzu: el tiempo está oscuro*».

Baina ezin aipatu gabe utzi ‘urdin’ hitzaren azalpenetan Azkuek diona, hain zuzen ‘azul, bleu’ adieraren bukaeran: «La palabra roncalesa DUNDU indica con más propiedad este color» (1969, II, 368); jarraian azaltzen du urdinerako beste adierak: «agua turbia», «moho», «sucio», «cano, gris», «fina, tersa, blanca», *dundu* eta *urdin* egoki kokatu nahian edo.

Dena den, zaila izango zaigu gaurko erabileran adibiderik aurkitzea. Orotarikotik (1990) ateratako beste formak dira *dundusko, dunduzka, ddundduxka, dunduska* («azulico, azulado, azulcito»). Joseba Sarrionaindiak dakar *ddunddukoi* (1985: 119), Azkuek idatziriko bertso batzuk aipatuz.

— **OZTIN**: ‘Azul’ adierarekin agertzen zaigu eta Elhuyar-Elkarri (1994) jaramon eginez «azul celeste, azul cielo» adieran lekutu. Umandirenean ere (1976: 33) azaltzen zaigu eta —datu interesgarria— *urdin* hitza ‘gris’ adierazteko uzten du (nahiz 450. orrialdean «gris o azul (como agua)» aipatu ere).

Adibideetan sartuta, aipa dezadan Manuel de la Sotaren antzerki-lan baten izenburua ere izan zela: «Decoración para OZTIN (azul), una pieza que canta la nostalgia de los pastores que de las montañas han bajado a las fábricas, del verde al azul del mono, en la ahora industrializada Vizcaya» (Barañano, 1981: 51).

Eta herriko aldizkari batetik (Ondarroa 84: 35) hona hemen Salvatore Mitxelenaren poematik daukaguna:

«Itsasoan urak andi...
Terranovara abia adi
goian **oztiña**, behian **urdina**,
ur eta ur beti...»

Dena den eta Orotarikoari jarraituz, forma hau oso zehazki koka dezakegu: «neologismo creado por Arana Goiri en 1897, de *ozti* ‘cielo’ y *-din*». Halaxe, hitz honen erroak begirada gorantz zuzentzera behartzen gaitu; berriro Azkueren hiztegia lagun: «OSTI: trueno, tempestad, grito.../ OZTI: tronada, nubarrones, friático/ OSTIL: arco iris.../ OZTIL: arco iris...»

— **AMUSKO**: Azkueren hiztegian (1969) dugu: «(*B, Añ*), *morado, violet*». Kasu hau bitxikeria baino ez bada, autore ezberdinak jasotzen dute hau: Umandi (1976: 33), Lopez-Mendizabal (1976), Placido Mujica (1981: honek *amusko* eta *amuzko* dakartza), Retana (1976, Azkuerenera bidaliz) eta Orotarikoak (1990) propio seinalatzen du Azkuerengandik jaso delako, honek Añibarro aipatzen duela iturburu adieraziz.

— **MUSK**: Kasu bitxia honakoa, erraz topatzen ez dena eta (berriro ere) Azkueren lanean (1969) aurkituko dugu: «(*S, Gèze*), *pard*, *brun*». Lopez-Mendizabalek ere (1976) jasotzen du eta Orotarikoan (1990), «brun» horrez gain, «müsk, bleu» topatuko dugu. Bere erabileraren beste aztarnarik ez.

— **MORA**: Saraitzu-Salazar bailaran kokatzen du Azkuek (1969), zantlantzako ikurra gehituz: «azul, bleu (?)». Familiakoak ditugu *moraiska*: «azulado, beuatre, bleuté» eta *morantza*: «1º- violáceo, color que tira a violeta, 2º- morado».

Orotarikoan (1990) ditugu antzeko forma batzuk: *morantza* (zalantzazko gisa, «violáceo, color que tira a violeta» eta «morado»), *moratu*, *moradu* («-color- morado»), *moraxka*, *moraiska* («azulado»), *more*, *mora* («nombre usado para una gama de colores que va del azul al morado» eta «brun», J. Duvoisin aipatuz).

Itxuraz jatorri maileguzkoa du eta geroago ikusiko dugun *more* hitzarekiko ahaidetasun agerikoa.

— **MINIMA**: kasu hau Azkuek jasotzen du bere hiztegian (1969), informazio-iturria Duvoisin hiztegi eskuizkribua aipatuz eta zalantzazkoa dela adieraziz: «(? , Duv. Ms), color castaño, moreno: châtain, brun». Orotarikoan (1990) berdin agertzen da. Kasu honen erabilerarik ez dut inon topatu eta, besterik ezean, bitxikeriatzat baino ezin dugu hartu.

— **BELIO**: Nire kasuan *belioren* lehenego aipamena Barandiaranen lan batetik jaso nuen (1961: 28) Berriatuko Santa Kutz inguruko pasadizoa kontatuz eta, bertan agertzen den bezala, erdarazko adiera «amarillo» zen:

«Aitte kurutzekua Santa Kutzen agertu zala esaten dabe, ta gero paraje lauaguagattik Paguetan eleixia ein gura ebela. Baña egunez eitte ebena gabez atzera Santa Kutzera jutun zala.

Zelat in eitzela Doixtu'ko batek gabian, da zeozer ete ebillen ikusi ebala, eta oiduä entzu'ebala:

Aida **txuri** ta **belio**,
Zelatian dagueuari
Begiak ertengo al dio.

Aida blanco y amarillo
A quien está acechando
Ojalá le salga el ojo.

*Da laugarren gizaldian be segidu ebala tuertuak Doixtu'ko pamilian.
Da gero elixiä Santa Kutzen ein eben».*

Euskal Herri guztian zabaldua daude gisa honetako istorioak, gehiengotan eliza edo basiliza toki batean eraiki nahi izatea dugu testuingurua eta egunez eliza altxatzeko eramaten ziren harriak gauez beste toki batera eramanez izaten ziren, horren bitartez jaungoiko, ama birjina edo halako santuren borondatea adieraziz; honenbeste, halako herritarrek amore eman eta azkenean bigarren toki horretan eraiki basiliza-edo. Kontakizun hauek agerian jartzen dute (oso era politean adierazita) auzo edota herri ezberdinen arteko liskarrak eta gorabeherak baselizak eta holakoak gertuko paraje batean ala urrutiago batean kokatu, beste auzo, herri... horien mesederako.

Aldaerak, noski, eman egiten dira toki batetik bestera eta batean aingeruak badira gaueko garraioaren iztaiak, bestean ama birjina; idiak dira hemen, behiak han; halakoan begi bat ateratzen zaio zelatan dagoenari, beste-

lakoan begi biak ala ezkerreko begia... eta, guretzat funtsezkoa dena, abere pare honen koloreak ere aldatu egiten dira.

Halaxe, *gorria* eta *zuria* ditugu aipatuenak, baina nagusitasunez azaltzen den **txuri**arekin batera (eta aipatutako gorriaren atzetik) **belio** dugu eta, Barandiarani jarraituz, itzulpenean «amarillo» agertzen da. Honen liburua hartuta (1961) hona hemen toki ezberdinetan kokatutako pasadizo honen —luza daitekeen— bildumatxoa:

SAN MIEL EREÑUSARREKO:

«Aida txuri ta bellegi	Aida blanco y amarillo.
Or ate-zuluän dagon	A la mujer que está ahí
atzueri	(junto) a la rendija de
Kanpora begije	la puerta
	Fuera el ojo»

_____ 16 or.

MENDATA:

«Idi batek ixena euki eijeban	Un buey tení por nombre
« txuri » te bestiek « belio »	txuri = (blanco) y el otro belio (=amarillo)
(...)	(...)
Aida txuri ta belio	Aida blanco y amarillo,
Or ako ate-suloan	A la que ahí por la rendija
Begire dagonari,	Está mirando, (de la puerta
Begeje atara beio	Arránquele el ojo».

_____ 26 or.

ITZIARREKO AMA: «Ama Berjiñeak (...) esan ei zoan:

Aida Txuri , aida Polio (1)	Aida Txuri, aida Polio (1)
Or zelatan dagon gizon orri	Al hombre que está atisbando ahí
Amairugarren gizaldirarte	Hasta la decimotercia generación
Begi bakar jarriko zayo	Le quedará solo un ojo.

(1) Txuri y Polio son dos de los varios nombres propios con que es costumbre nombrar a las vacas.

_____ 29 or.

EZOZIAKO AMA: (hauek ere behiak dira)

«Aida txuri ta belegi	Aida blanca y amarilla
Begira daguan orri	A ese que está mirando
Begia atara bei	Sáquele el ojo».

_____ 36 or.

Aipatutako kasuetan **belegi** (eta **bellegi** aldaera) zein **belio**, biak ala biak, kolore aldetik **hori**aren esparruan kokatzen dira erdarazko bertsioek agerian jartzen duten bezala. Bitxia den ‘Polio’, nahiz izen propio bezala

azaldu, gertutasun fonetikoa dela-eta, ahaide hurbiltzat daukat eta, lehen aipatu bezala, denok **zuria** dute bikotekidea.

Baina deigarria da Mitxelenaren Orotarikoan (1990) *belio* begiratzea: «idi ta bei **baltzen** izena» eta ezaguna duguna aipatu hemen ere: «Aida txuri, aida belio, ikusten dagoanari begia urten bekio». Diccionario Retana de Autoridades-en (1976) adibide bera aipatuz berdin azaltzen da, Justo Garateren erreferentzia emanaz eta Azkuerenean berdin (hiztegiaren eranskina, 515). Logikoa beraz, Elkar-Elhuyarren Euskal Hiztegi Modernoan (1994) edota Harluxet Hiztegi Entziklopedikoan (1998) begiratzuz gero, hau ere aurkitzea '*belio*' hitzarako: «behi eta idi *beltzari* ematen zaien izena» eta adibide bertsua aipatu ere.

Azken guzti hauetan iturburu bera ikusten dut: Justo Garate; beste aldean Barandiaran dugu. Gauza bitxia beraz, zer dugu **beliorako**? egungo **horia** ala **beltza**? Eta, holakoetan gertatzen den bezala, ez da faltako gaiari piper gehixeago emango dionik, esaterako, Mokoroak (1990) jaso duena:

1. Aida, txuria! aida belio! (gorri)... Zelatan dagonari begiak irten begio (Txantxetan esana).

(Dicho contra los atisbadores.)

Intza / Dámaso de. Esaera zarrak. (Intza-r Damaso). 1963-1964 (G)

Datu pare bat hausnartzeko: Diccionario Retana de Autoridades-en (1976) hau dugu «BELOI - Amarillo?» eta (geroago planteatuko badudan ere) «BELURITU: Amarilllear, palidecer». Placido Mugicaren (1981) hau: «BELORI: 1 bazo, morena, amarillento 2 cardenal, equimosis, roncha, livor. BELORITU: palidecer». Lehengo begiradan, 'beltz' eta 'hori' osagaien aurrean gaudela esango nuke.

2. KOLOREA BAINO...

Multzo honetan kokaturikoak mendebaldeko koloreen sailkapen nagusian nekez sar litezke eta agerikoa da kolore zehatz batekin ezin direla inondik inora parekatu, ez baitute kolore mota bat (bere borobiltasunean) adierazten, baina denok bat etortzen dira —eta hori ezaugarria— kolore galtzearen egoera seinalatzean: «pálido, descolorido, perder el color natural» eta antzekoak dira erdarazko kideak. Multzo honetakoak, beraz, sinonimotzat har ditzakegu eta zerrenda —testuinguruaren arabera— erraz luza daitekeela bistan da.

— **HITS**: Honen inguruan esan dezakegu bi direla adiera nagusiak, biak ere ageriko harremanekin:

- Alde batetik dugu kolore galtze hori, *kolorge egotea, bizitasunik ez agertzea, zurbil, margul, beluri, toil, zurpail* eta tankerakoekin adie-

raz daitekeena. Elhuyar-Elkarrek (1994) dakartzan adibideak dira: «*Kolore hitsak*: colores pálidos; *Betazalak eroriak*, *begia hits*: los párpados caídos, la mirada lánguida; *Argi hitsak*: luces lánguidas; *Edari hitsak*: bebidas sin fuerza». Gisa honetakoak dira ere (Bostak bat, 1996): «*kolore bizenak histen dira eguzkitan*», eta erabilera metaforikoan «*idortean lorea laster da histen*», «*goizik histu da neska-txa hori*».

Adiera kromatikoetan nahastutako grisarekin bilatu izan zaio gertutasuna (Perurena, 1992: 242), baina ez nortasunezko kolore bezala, bizitasuna adierazten duen kolorea bera galtzearen egoera adierazten baizik; hain zuzen, honen antonimoa *koloretsu* izango da.

- Beste aldetik, adiera kromatikotik at, bil ditzakegu *triste*, *goibel*, *betilun*, *gogoilun*, *atsekabetsu*, *nahigabetsu* eta enparauak. Adibideak (Elhuyar-Elkar, 1994): «*Gu bizi garen denbora hits honetan*: en esta época triste en la que vivimos; *Gogoeta hitsak*: pensamientos tristes; *Itxura hitseko gizona*: un hombre de aspecto triste».

Hitz honen bila atsotitzetan bilatuz gero eta adiera kolorearekin baino egoera definigaitz batekin lotu behar bazaie, bi behintzat baditugu (Preciado, 2006b: 137):

Hitza hitz, bestela gizona hits

Orain kintze loriosena, geroxago peto hitsena

Bistan denez, *grisa*, *urdin* eta gisako koloreak ez dira egoki hemen kokatzen; adiera kromatikoa ez da nagusi hemen. Lehenengo atsotitzean, pertsona duina izateko emandako hitza bete behar dela esan nahi da; izan ere, Garateren hitzetan (2003): «Hitz emanari atxikitzen ez diona, lotsagarri gelditzen da». Bigarrenak bizitzaren muturreko gorabeherak deskribatzen ditu: «arrakasta, zerua; porrota, infernu». Koldo Izagirrek (1981) ere badu alerik: «ura bezain hits» eta azalpe-na «triste» jartzen du honako adibidearekin:

— Afaldu zen, ura bezain hits aitaren aldean, auzoko Mañana zerbitzari, begi izkinez aitari behatuz ardura.

LEON, L.

— *Alegia deus ez. Alegiak eta ipuinak, 1927-1960.*

Mokoroaren lan oparoan ere (1990) ezin falta holakorik, gehienak «triste, sombrío, penoso, lamentable...» eta antzeko adieren inguruan:

1. Gauza hitsa da itsas-joa.

Lhande Pierre. Dictionnaire Basque Francais. (P. Lhande) (L)

2. Etxe hunek ez othe ditu barneak hits eta hotz?

. ESQUALDUNA (semanario).. (NL)

3. Aski barne zaila ote dukete, **lege hits hunen xuxentzeko?**
. ESKUALDUNA (semanario). (NL)
4. Itzul (zaitte) Jainkoaren-ganat; **utz bere alde mundu hits hau;** eta ba-
kea kausituren du zure arimak.
Olvida por completo a este triste mundo....
Léon Louis. Kristoren Imitazionea. (L. Léon). 1929 (NL)
5. Hori gabe **hits liteke** guretzat bizia.
Sería muy triste vivir.
. ESKUALDUNA (semanario).. (BN)
6. **Bazterretako gora-behera hitsek** galdetzen zuten bezala gan (joan,
iragan) da gure besta.
Como lo exigían las penosas circunstancias del momento.
. ESKUALDUNA (semanario).. (NL)
7. **Geroak begitarte hitsa dauka....**
El porvenir se presenta sombrío....
L. A. / Apezteguay Laurent. ESKUALDUNA (semanario). (NL)
8. **Hits bat bá da orai** bi adiskideen artean.
(Enfriamiento en la amistad.)
Azkue Resurrección M.^a / Txirrist. Diccionario V. E. F. (Tomo 1.). (R.
M. de Azkue)1905 1906 (L)
- 9-10. Horra **zer lan hitsa** egin zuten azpiz....
Que villanía... .
. ESKUALDUNA (semanario).. (BN)
11. **Berri hitsa.**
Noticia triste.
. ESKUALDUNA (semanario).. (L)

Bostak bat-ek (1996) jasotzen duen eran, adiera metaforikoak ere izan ditzake: «marchitar, deslucir, sercar: 1. idortean lorea laster da histen: en tiempo seco pronto se marchita la flor; 2. goizik histu da neskatxa hori: temprano se ha deslucido esa señorita»; eta ildoari jarraituz, «perder fuerza una bebida alcohólica / desvanecerse, disiparse...»

— **BELURI:** Aurrekoarekin batera *zuribil, kolorea galtzea, bizitasunik ez agertzea* eta enparauak batu daitezke honekin. Azkuek dakar «color pasado, pálido: fané, páli» eta Orotarikoan (1990) gauza bera dugu. Gainera, bai Azkuek bai gainontzekoak adibide bera aipatzen dute: «*Eguzkia beluritu zaigu*: se nos ha palidecido el sol».

Mokoroaren lanean agertu zaigu, beste kasu batekin agertu ere:

1. **Eguzkia beluritu zaigu....**
Palidecer el sol.

Azkue Resurrección M.^a / Txirrist. Diccionario V. E. F. (Tomo 1.).
(R. M. de Azkue)1905 1906 (G)

2. **Begiak belurituri**k, eta burua ederki apaindurik leio batean jarri zan, erregeari begira, (Jezabel).

Maquillados los ojos.

Lardizabal Feo. Ignacio. Testamentu zarreco eta berrico Condaira.
(F. Lardizábal). Ed. de E.López (G)

Bigarren aipamen honek aukera ematen digu beste adiera bati heltzeko: aditz forman Bostak bat-ek (1996) dakarren «palidecer, perder el color natural» ezagunaz gain, beste hau ere badakar «pintar de negro, ennegrecer», Orotarikoak ere dakarrena.

Dena den, beluritasuna behin eta berriz zurbiltasunarekin, histasunarekin azalduko zaigu lotuta; antonimo gisa *koloretsu* dugu.

— **MARGUL**: honentzat ere ‘kolore galdu duena’ eta antzekoak erabil daitezke: «descolorido, despojado, desprovisto de color» eta aditz forman «ponerse macilento, perder el color» (Bostak bat, 1996); «descolorido, apagado, deslucido» gehituko dizkio Elhuyar-Elkarrek (1994), adibide honekin: «*Begi margulak dauzkazu beti!*: ¡siempre tienes los ojos apagados!».

Jatorriari erreparatzeak merezi du eta aipamen interesgarria Azkuek (1969) eskaintzen digu: «Está compuesto de MARGO y UL. Este segundo componente se usa en los derivados de ULDU, ORRIULDU, MUTULDU, significando <despojado, privado>. MARGUL es, pues, no solo por el uso, sino hasta por su origen <desprovisto de color>»

— **ZURBIL**: «kolore hori-zuriska edo eskasa duena (bereziki aurpegiko larruazalaz mintzatuz erabiltzen da). *Begitarte zurbila*. Zurbildu: zurbil bihurtu, larruazalak ohi duen kolorea galdu edo kendu. *Gaixotasunak zurbildu du*» (Elhuyar-Elkar, 1994). Bistan beraz, aurrekoen parean kokatuta dagoela hau ere.

Azkueren hiztegitik (1969) hiru adibide, hirugarrena aditz forman: «*Erruki izatekoa egoan errege egun aretan: erkin, makar, zurbil da indarga: el rey estaba aquellos días que inspiraba lástima: desmazalado, flaco, pálido y débil (...)* *Eta ona zaldi zurbil bat, eta aren gaiñean eseririk zagoenak zuen izena Erioa: y apareció un caballo pálido, y el que estaba sentado sobre él tenía por nombre Muerte (...)* *Zagoz geldi-geldi, zurbildu бага; ez agertu bildurrik: estese usted muy tranquilo, sin palidecer, no muestre usted temor*».

Esan bezala, nagusiki aurpegiko larruazalaz mintzatuz erabiltzen bada ere, Azkueren bigarren adibidea pertsoneri ez atxikia azaltzen da, beti ere adiera berarekin.

Bestalde, ikaragarri ugari dira forma honek dituen tokian tokiko aldaerak: *zurpil, xurpal, xurpil, xurbil, xurripil, zurbel, zuhail, zurail, suhail, xuhail, xurail, xuxail*... Tarteka ere adibideak ditugu: «Zurbil dauka aurpegia, itzal begiak», edo «larrua zurbil, ezpaiñak ubel».

Amaitzeko, Orotarikoa (1990) dugun kasu bitxia aipatu: XURPIL (S): «pardo». Gehienetan gertatzen den legez, testuingurua ezagutzeak argi lezake hitzaren adiera.

3. BESTEAK

Bukatu, ezin da erabatekotasunean bukatu, beti gelditzen baitira kolore aldera lerratu daitezkeen hitzak, lokuzioak, erabilera erretorikoak... testuingurua —nola ez!— gida. Euskarak ez du izan mundu kromatikoaren egituraketa sendo eta zehatzik, aitzitik mundu honi soslaitik heldu izan diola ematen du. Azken finean, mundu kromatikoa berandu batean agertu izan da pisu propioz.

Azken atal honetan azalduko diren multzoak —ezin besterik— irekiak dira, sakontzeko bideak eskainiz.

3.1. Kolore hitz elkarketa

Neurri batean, oso gauza arrunta ezagutzen diren horietatik berri bat sortu edota ñabardurak eskaintzeko. Dena den, elkartzen direnak aurkakokak badira (*zuri-beltz* kasu) adierazten dena ez da izaten hauen nahasketaren ondorioa, osagai biak dituela baizik (*pinto zuri-beltza*, esaterako); testuingurua, betiko legez, funtsezkoa izango da adiera zuzena zein den erabakitzerakoan (Azkuek -1969- jasoa du «*beltztsuri*: gris»). Tankera hauetako adibiderik agerikoenak futbol taldeen kasuak ditugu: *txuriurdinak, zurigo-riak*...

Dena den, gure intereserako, kolore berriak edota ñabardurak ematen diren heinean, osagaien nahasketaren emaitza da bilatzen duguna. Lerro hauetara ekarritakoak kasu batzuk baino ez dira, adibide gisa. Hurrengoak nagusiki Justo Mokoroak (1990) bildutakoak dira, beste autore batzuenak ere tartekatuz:

— **HORI-GORRI**, baita **gorri-hori** > «color leonado», «anaranjado», edo Azkuek (1969) jasoa duen bezala, «**ori-gorri**, bermejo» (nahiz osagaiak izan daitezkeela aipatu ere):

63. Alorrak igar daude, artoak **ori-gorri**, txuloz bababeltzak. (Udaberriko agortean.)

Orixe / Ormaetxea Nicolás. Euskaldunak. (N. Ormaetxea). Ed. Auñamendi (NG)

674. Begi **ori-gorriak** zituen ollarrak, mokoak makurra; atzeko lumak jo nai zioten burua zintzillik goitik beera.

Iturriaga Agustín. EUSKAL ERRIA (revista), 1887 11 (G)

741. Ori-gorritzka.

Anaranjado.

. EUZKADI (diario).. (G, B)

738. Guztiz zeban kolore **gorri oritarako ederra** katamotz ark.

Un hermoso color leonado.

Utuetta Juan Ignacio. Guipuzcoaco Condairea. (J. Ig. Iztueta) (G)

— **HORI-URDIN**: Azkueren hiztegian (1969) dugu bitxia den hau: «**ori-urdin** (B, G, R) verde». Agian azpimarratzekoa berak seinalatzen dion hedadura handia, ez baita erraza beste inon topatzea (Perurena, 1992: 148, seguruenik iturri beretik edanda) eta askoz sustraitutakoagoa da, ondo dakigunez, betiko *berdea*.

— **GORRI-BELTZ**: Hau ordea sarriago aurki dezakegu eta aldaerak ere baditu (**gorbeltz**). Edonola, erraz antzeman dezakegun adiera aldetik gorri iluna edo gorri beltzezka esan nahi du (Perurena, 1992: 125).

615. Iguzki bethean egonik **gorri-belztu** naiz.

Harriet. Dictionnaire Basque Francais. (P. Lhande) (L)

Bestalde eta erraz uler daitekeenez, ahalezkoen elkarketen multzoa ugaria izan daiteke eta ez da harritzekoa izango halakoak aurkitzea: Larra mendik dakartza *ubelurdina* > «cárdeno, cetrino» eta *balzgorritua* > «amoratado», Larresorok aipatua (1972: 36), *horizuriska* eta *horibel* (Perurenak, 1992: 148), *urdinbeltxaran* (Ib.: 135), han-hemenka mokoka aurkitu ditudan *urdinabar*, *urdinarre*, *gorriurdin*, *zurinabar*, *beltzurdin*..., batzuk bi eratara: *moregorri*, *gorrimore /gorbeltz*, *belzkorri*... eta, edozein modutan, oso maiz hauek atzizkiekin hornituta: *berdeurdinska*, *urdingorrasta*... (Bitxikeriarik ere ez da faltako: *orlegiarre*: «cetrino, amarilloverdoso», Placido Mujica -1981- eta Lopez-Mendizabal -1976-). Baina guztien gainetik bat nabarmendu eta erabili dela esan dezakegu:

— **ZURI-GORRI**: (baita **gorri-zuri** ere) erdarazko «rosa» adieran (Preciado, 1992: 422) edo gizasemeekin erabilia «sonrosado» adiera nagu-

sian, aurreko artikuluko batean azaldu bezala (Preciado, 2005: 68-69), edota «rubicundo», «rubio» eta abar, kasu guztietarako adibide dezente aurkituz (Mokoroa. 1990):

16. 681. 747. Ume **zuri-gorri** bat ikusten det, ez urruti: eder ta ederra, bere bi begi beltz, ara ta onera dabilzkionakin.
Sonrosado
Orkaiztegi Patricio / Oiparena. IBAIZABAL (semanario). (G)
225. 385. 504. “Ori, mutil, ori! Itz ederren jabe aiz; biotza duk gori... Bá duk iretzat nunbait neska **zuri-gorri**....
Orixé / Ormaetxea Nicolás. Euskaldunak. (N. Ormaetxea). Ed. Auñamendi (NG)
359. Ene maite pollita, zira xarmagarri: kolore **xuri-gorri**, arrosa iduri; mundurat jina (etorria) zira ene ihargarri....
. Kantuz. (P. Lafitte) (BN)
731. Neskatzaren begi zabal urdiñak, **azal zuri-gorri** eder eta mardultasuna.
Tez sonrosada.
Urruzuno Pedro M.^a. IBAIZABAL (semanario). (G)
- 743-845. Lengo margo baxakanezkoen orde **zuri-gorrituak** arki zaizkio musuak. (Ba xakan baxakaran Endrino.)
Mokoroa Valeriano. Gutunak. (V. Mocoroa). Manuscritos (G)
854. Ikatza baiño beltzago du illea, Sorgiñen Ama onek; **zuri-gorri** larrupea.
Tez blanca y sonrosada.
Orixé / Ormaetxea Nicolás. Euskaldunak. (N. Ormaetxea). Ed. Auñamendi (NG)
855. “Beltzarana naizela zuk omen diozu; enaiz **zurigorri**; egia diozu”.
No soy sonrosado.
Azkue Resurrección M.^a / Txirrist. Diccionario V. E. F. (Tomo 2.). (R. M. de Azkue). 1905 1906 (AN)

Adiera nagusi honekin («mejillas sonrosadas», Altuna eta Mujika, 2003: 167) aspaldiko Arnaud Oihenartek ere hauxe idatzi zuen (Larresoro, 1971: 167):

Kristalez du belarra
sudurr' oro zillarra
mazelak **xuri-gorri**,
perla hutsez bidarra

Eta lehen aipatu bezala, zenbaitetan ‘rubio’, ‘rubicundo’ adiera ere azaltzen da:

739. Mutil gazte **zuri-gorri** batekin topo egin nun.
Rubio.
. EUZKADI (diario). (G)
740. **Zuri-gorritara** ematen duan arri bat da....
Piedra de color rubicundo.
Agirre J. Bta. Platicac. III. J. B. Aguirre. 1850 (G)
784. Nolabait **zurigorritzen** dira..., neskatillak.
Maquillarse de rubias.
Aitorren alaba. El DIA (diario).. (G)
856. Ene laztana **zurigorria** da.
Es rubicundo; sonrosado.
Arrue Gregorio. Oracio mentala. (Trad. de G. Arrue) (G)

Azken kasu honek adiera hauen ahaidetasun hurbila agerian jartzen du, itxura orokorrean kokatuz esanahia.

Edozein modutan, hain usu erabilitako gisa honetakoak beste toki askotan ere aurki ditzakegu, esaterako, Joseba Sarrionaindiaren pasarte honetan: «*arpegia adats zurigorriaren azpian estaltzen duen neskatoarengana...*» (1985: 23).

3.2. Halakoak abereekin

Multzo honetakoak bataiatzea ez da samurra, baina aipatuko direnen ezaugarriak ezagutuz, hemen kokatzeko arrazoia ulertuko dugulakoan nago. Nagusiki abereek azaltzen duten itxurari dagokie hauek eta, ezaguna denez, kolore zehatzak baino halako itxura orokorra izango da hitz hauek aditzera ematen dutena, hots, gehien-gehienetan itxura hau orban, tantatxo edota arrai koloretatuekin osatutakoa izango da eta kolore zehatz edota borobilen gainetik (zuri, beltz, gorri...) nahasiak eta definikaitzak sarri emango dira. Halaber, euskal tradizioan beste eremutan aleren batzuk aurkituta ere, ez da ahaztu behar nagusiki etxaberengan aipatuak izaten direla hauek. Ez legoke gaizki —aukera izanez gero— inguruetakoa animaliei erreparatzea eta behi, ahuntz, untxi... eta holakoak faltan, katu edo txakurrak izan daitezke adibide baliotsuak.

— **PINTO**: Berez bi koloretakoa izendatzen da honekin, baina arraiak izan beharrean, ongi mugatutako orbanak (tita txikiak baino handiagoak) dira kasu honi dagozkionak. Hedatuena, ezagutzen ditugun bezala, zuri-beltzak eta zuri-gorriak dira. Gogoratu egin beharko dugu ere nabarrekin dagoen hurbiltasuna eta diferentzia: honen kasuan arraiak dira kolore hauen formak orbanak baino.

Honi jarraituz, aldaera franko dugu, hiztegi ezberdinetan aurki ditzakegunak: **pint_okari** (AN-b) abigarrado / **pintarna** (L?) «salpicado, puntea-

do o mosqueado» / **pintarnadura**, «salpicadura» / **pintarnakatu**, **pintarnatu**: «salpicar, puntear» / **pintarratu** (BNc) «salpicar, puntear».

Adibideren bat jartzeko (umeen kanta ezagunak aipatzen duen txakurraz gain), atsotitz hau izan daiteke: *Zakur gogorra izango bada, aho sapaia pintoa behar du*. Nonbait bereizketa da atsotitz honek bilatzen duena, itxuraz xamurragoa den aho sabaia arrosa kolorekoarekiko.

— **PIKART**: «(BN-ist) mosqueado, salpicado (...) Gatu pikarta, gato de muchos colores (...) Landa pikarta, campo en el que la cosecha es desigual», Azkuek (1969) biltzen dituenak dira hauek. Titak dituenari esaten zaio, kolore askotakoa. **Pikartatu**, **pikartu**: «salpicar, mosquear». **Pikardatu**: zerbait orban koloreztatuz bete. **Pikarda**: «abigarrado».

Dena den, pinto eta pikartaren arteko hurbiltasuna dela eta, sarri nahasketa ematen da baita bereiztu gabe gelditu ere. Aurreko kasuan (nabar-pinto) arraiak eta orbanak baziren, oraingoan orbanak eta titak dira, hots, kasu honetan titak edo tantatxoak dira nagusi eta ez hainbeste kolore zehatzekoak, nabartuak baizik. Zipriztindutako itxura emanez agertzen dira eta horrela dira katu pikartak, oilo pikartak ere, ahaztu gabe landareetan eman daitekeela baita gizakiengan ere: *Eguzkiak pikardatu dio aurpegia*. Honako adibideak balio digu erakusteko zein desegokia litzateke 'pinto' erabilera kasu honi atxikia.

— **BERTZIN**: (Azkue, 1969) «(B-i-l), **BERTS_IN** (B-m) abigarrado (se dice del ganado vacuno), que tiene barras de distintos colores»; Orotarikoa ere (1990) berdin azaltzen da. Erabilera oso zehatza da honakoa, behi-aziendaz aritzen bakara kasu honetan, kolorezko marrekin. Jakina, nabarekiko hurbiltasuna ezin alboratu, baina kasu zehatzetarako baino ez da hau erabilia izan eta Bizkaiko zenbait tokietan kokatuta agertzen da.

— **MAZKARO**: senide hau ere; Azkueren hiztegian (1969) honakoak aurki ditzakegu:

- «1° (S, Gèze) abigarrado, se dice del carnero cuyo hocico es de diferentes colores
- 2° (S?) sucio
- 3° (R) tiznado, manchado»

Azkuek dakar ere «**mas_karo**: 1° (BNc, L-ain, Sc) animal abigarrado de pintas negras y blancas (...) 2° animal que tiene pintas cerca del ojo».

Gertukoak aurki ditzakegu **mazkara** (itsusia eta ausarta/lotsagabeaz gain) (BN-s) mutur beltzeko behi-aziendari atxikia eta **mazkaratu** «(R) tiznar», **maskaratu** «(AN-b) tiznar» (Azkuek ere aipatuak).

Orotarikoan (1990) tankerakoak ditugu: «**mazkara** > (Sal) ganado vacuno de hocico negro / **mazkaro** - **maxkaro** - **mazkaro** > «Qualité d'une bête à laine qui a le museau bigarré, de plusieurs couleurs» / «Il se dit d'un mouton, d'un brebis à tête plus ou mois noire et de petite taille / **maxkaro**: animal abigarrado de pintas negras y blancas. 2º animal que tiene pintas cerca del ojo / mazkaro (R) tiznado, manchado (...) (Ardiari) beltzez tinta-ratu zaio bere buru xuria. Hortatik izen: maxkaroa, pinttoa».

— **IZPIL**: Azkuek (1969) dakar «(B-a-d-l-m-oñ), pinta, tache» eta «**izpildun**, pinto, dotado de pintas», «moteado» ere (Orotarikoan, 1990). Aldera bezala **izpil_o** ere badugu eta multzo honetan sarturik ere **ispil**, **espilu**, **espil**, **izpiltu** (Ibid.).

Kasu honetan, berdintsu irudituta ere, halako kolore nagusi baten gainean kolore ezberdineko titak edo zatitxoak agertzea da ezaugarria; Orotarikoan ditugu adibideak dira: «*Gure edesti aintzalgarriaren orrialde txuri batzuk izpil beltzaz zikindu*» eta «*Ikusi dot txakur izpill bat*»; Elhuyar-Elkarek dakarren adibidea ere argigarria: «*Gorriska, izpil zuriekin*».

* * *

Oharra hauen harira:

Dagoeneko ohartuta gaude, margo-poteak, errotulagailuak eta enparauak alboan utzita, gure begirada naturari zuzenduz gero, zein mugatuak diren oinarritzko koloreak errealitate koloreanitzekoa identifikatzeko, deskribatzeko. Gaztelerak garatuagoa ditu erabilera espezifikoa hauek zaldiekin, zezenekin... eta «Real Academia»-k (2001) plazaratutako hiztegian begirada kokatuz gero, aberastasun honen zantzu argigarriak aurki ditzakegu:

- «**PICAZO**: Dicho de un caballo o de una yegua: De color blanco y negro mezclados en forma irregular y manchas grandes.
- BERRENDO**: **1.** Manchado de dos colores por naturaleza o por arte. **2.** Dicho de un toro: Con manchas de color distinto del de la capa.
- RUANO**: **1.** Dicho de un caballo: Cuyo pelo está mezclado de blanco, gris o bayo. **2.** Dicho de un caballo, en particular del bayo: Que tiene crines y cola blancas.
- PÍO**: Dicho de un caballo, de un mulo o de un asno: Cuyo pelo, blanco en su fondo, presenta manchas más o menos extensas de otro color cualquiera, negro, castaño, alazán, etc.

ALBAHÍO:	Dicho de una res vacuna: De color blanco amarillento.
BAYO:	Dicho especialmente de un caballo y de su pelo: De color blanco amarillento.
ISABELA:	Dicho de un caballo: De color de perla o entre blanco y amarillo.
CÁRDENO:	1. De color amoratado. 2. Dicho de un toro: De pelo negro y blanco. 3. Dicho del agua: De color opalino.
OVERO:	Dicho de un animal, especialmente de un caballo: De color parecido al del melocotón.
ALAZAN:	Dicho especialmente de un caballo o de una yegua: Que tiene el pelo alazán. Dicho de un color: Más o menos rojo, o muy parecido al de la canela.
TORDO:	Dicho de una caballería: Que tiene el pelo mezclado de negro y blanco, como el plumaje del tordo».

* * *

Oraindik orain, beste kasuren bat edo beste lortzerik badago ere, baina oso zeharka kolore eremura ekarrita eta, beti ere, kolore baino halako itxura agerian jarri nahian; kasua izan daiteke **ORIZTO**: «(G-and) diversos colores que salen en la piel del ganado muy cebado» (Azkue, 1969) eta gertukoak ditu **ORIZTA**, **OREZTA** («orina, larruazalean eratzten den orban ilun biribila», Elhuyar-Elkar, 1994), **ORIN** («larruazaleko orban pigmentudun txiki, biribil eta laua, kolorez horiska edo marroiska dena. Normalean nahikoa ugariak izan ohi dira eta zenbait kasutan ilea ere izaten dute», ibid.)...

OTXAR hitzarekin ere antzekoa dugu, izatez «grazna, rubia» da bere adiera eta landare honen izena inoiz ere erabili izan da koloreari erreferentzia egiteko, erdarak ere egin izan duen bezala: «laca grazna». Honen ildora, «otxardi: rubial, campo sembrado de rubia; otxarkin: purpurina» (L-Mendizabal, 1976)

Bestelakoa da honakoa: **KIKIRRIKI**. Azkuek dio (1969) «multicolor, abigarrado» adierarekin erabiltzen dela. Mokoroak ere (1990) bildu ditu honakoak:

1. (Alderdi guztitakoak ziran): **zuri ta gorri ta kikirriki...**
(De todos los colores habidos y por haber....)
Azkue Resurrección M.^a / Txirrist. Diccionario V. E. F. (Tomo 1.). (R. M. de Azkue)1905 1906. (B, G)
2. Bost-milla gizonezko plaza agirikoan aiñ garbiro ta txukunki apainduak ikustea, **txuri ta gorri ta kikirriki...**; nork ez du bear gogoan iduki?
De abigarrados colores....
Utuetta Juan Ignacio. Guipuzcoaco Condaira. (J. Ig. Iztueta) (G)

Hala eta guztiz ere, hortik koloretzat hartzera tarte handia dago eta hitzak berak —onomatopeia izanda— dituen ahalmen iradokorrak (soinuak berak esanahia marraztu) dira, ene ustez, kontutan hartzekoak; beste ezeren gainetik Perurenak dioen moduan (1992: 235): «kolore izena baino gehiago, badirudi *millaka pipitt xuribeltxen dantzak* gure begietan sorterazten duen *birbirrekoa* irudikatzen digula belarri ertzean jotzen gaituen ordukotz».

3.3. Besteak

Kolore hiztegia asko edo gutxi garatua ere, edozein hiztunentzat beti daude aukerak esanahi bati heltzeko eta figura linguistikoak hor daude eskuragarri, sarri konparazioa, metafora, metonimia... emanaz; ezaguna denez, azken hau kolore askoren jatorrian dago (*laranja, arrosa, malba, butano, bioleta...*). Gurean ere, sarri eman izan den baliabidea dugu eta xumeki aipatzea besterik ez dut egingo.

Asko eta mota askotarikoak izan daitezke bil daitezkeenak: *gaztaina kolorea, urre k., txokolate k., kaka k., hauts k...* gehien erabilitakoen artean; baina bitxiagoen zerrenda amaigabea da, zinez: *kanela k., nazareno k., gari k., narru k., sangre de toro, kiskila...* (Preciado, 1992a: 434-435).

Amaigabeko zerrenda honetan mota askotakoak koka daitezke, agerikoa denez, eta maiz hauen balioa deskriptiboa baino iradokorra da: *hauts edo kaka koloreak* aipatzeak, egon daitezkeen aldaketez ohartuta, gainditzen du eremu kromatikoa, itxurari adiera gehiago itsatsiz.

Kasu bakar bat aipatuko dut: **MIKA KOLOREA**. Azkueren ‘esakera’ atalean (1989, III: 323) eta Koldo Izagirrereren ‘lokuzioetan’ ere (1981) -azken honen iturburua Azkue bera izanda- honakoa dugu:

Apeza pika-kolorez etxean ikustea ezta goxo

Korbidoen familiakoa, mika ezaugarritzen duena, isats luzeaz gain, lumaje zuri-beltz nabaria da eta oso ezaguna dugu bazterretan. Itxuragatik deigarri izaten da, nabarmen, orban zuri-beltzez osatua; hau dela eta, igarkizunetan ere (Azkue, 1989, III) horrela dugu: «*Xurixko, belxko, pentsatzeko gaixtoxko*» (394) eta «*Xurixko, belxko, atzemaiteko gaixtoxko*»(405).

3.4. Besterik ere

Bukatu beharrean ere, mailegutik hartuta eta sustraitutakoak gutxi ez direla argi dago eta hauen artean gaurkotasun eta maila oso ezberdinak daude. Batzuk zeharo arrotzak edo erabilera zehatzetarako izanda («aureo-

lina», «gomaguta», «laca granza»...), beste batzuk ordea, gutarrak bihurtu ditugu eta *marroi*, *gris*, *arrosa*, *azula*, *bluia*, *brioleta* eta, besteren artean, *berdea* izan daitezke agerikoenak.

Hurrengo lerroetan aztarnak utzitako batzuk aipatuko ditut, gurean izandako erabileren testigantza jasoz

— **PARDO**: Latinezko ‘*pardus*’etik sorturikoa omen da eta gaztelaniaz hedatuta egon zen eta, oraindik ere, zenbait erabilerarako mantendu egin da, gure hartz arrea kasu, erdarazko «oso pardo» delakoa. Salvat Entziklopedia (2003) begiraturata hau aurkitzen dugu: «Del color de la tierra ó de la piel del oso común, intermedio entre blanco y negro con tinte rojo amarillento y más oscuro que el gris // Obscuro especialmente hablando de nubes o del día nublado»

Ohar gaitezen Landuchiok ere (-1562-1985) honen inguruan egindako ekarpenaz: «Pardo color = colore vrdina», «Pardo animal = abere vrdina» (167). Ohar gaitezen halaber, zeintzuk kolore dauden honen inguruan biraka: *marroi*, *arre*, *urdin*... baita ‘pardo’ honetarako zeintzuk gaztelarazko sinonimoak: «grisáceo, terroso, obscuro, ceniciento, plumizo, sombrío, sucio, pardusco» (Corripio, 1971).

Eta atsotizetan aurki ditzakegu, eguraldiaren inguruan kokatuta, gurean sustraitutako kasu batzuk:

Maiatz pardo, *ogi ta ardo*; *maiatz hotz*, *ez gari ez agotz*

Maiatz pardo, *urte artan ogi ta ardo*.

Maiatza fardo, *ekaina klaro*, *laborariak izanen du ogi eta ardo*

Maiatza pardo, *erearoa klaro*, *ordu en bilduko da ogia ta artoa franko*

/ Maiatza pardo, *garagarzaroa (ekaina) klaro*, *orduan izain da ogia ta ardo*

Maiatza pardo, *ta ekaina klaro*

Maiatza pardo, *bagila klaro*

Nabaria denez, tankera berdintsuko hauek denek halako iluntasuna dute ezaugarritzat, are agerikoa gehienetan kontrajarria eta argigarria den ‘klaro’ agertzen denean.

— **AÑIL**: Hitz honekin ez dugu asko esateko, ezaguna ez dena: landare honen hostoetatik tindagai bat ateratzen da eta erabilia izan da zenbait gauza tindatzeko. Kromatismo aldetik urdin-azul iluna da eta, adibide gisa, bildutako atsotitzak hala adierazten du: zero hondoan iluna, euria datorren seinalea.

Ondue añil *kolorie*, *egualdi txarra*

Azkuek ere ‘anil’ dakar «añil, indigo (??)» adierarekin eta ‘belarrurdin’ adiera berarekin. Larramendik (Larresoro, 1972: 36) ‘belarrurdina’ dakar ere, «añil» adierarekin.

Gurean lehengiaia bera erabili izan da gauza ezberdinetarako, garbitasun kontuetan kasu.

— **MORE:** Lehen aipatu bezala, eta beste hainbeste kasutan bezala, badirudi honen jatorria metonimian bilatu behar dela: «moral», «zazamora», alegia, gure masustak duen itxura horretatik kolore bera ateratzea.

Atsotitzen artean aipa dezakegu honako adibidea:

Sudur more, pattar edale.

Maiz edatearen ondorioa aurpegiko atal batek nola islatzen duen age-rian dago honetan.

Edozein modutan, ez nuke aipatu gabe utzi nahi honen baliokidea den ‘ubel’; Azkuek egindako ekarpena interesgarria izan daiteke (1989, IV: 261): «...Sutati atara, otzitu ta gero azukara **ubela** ta eztiz ondo nastu... azucar morado y miel...». Hala ere, honen inguruan hurrengo Tantaken alean jardungo dugunez, hemen utziko dugu hau, azken bitxikeria aipatuz: Txillardegiren lanean (1975: 235) hau dugu: «Larramendi soutient, soit dit en passant, que le mot espagnol <morado> (= violet) vient du basque ‘more’ ». Hala ere, aurreko lan batean Txillardegik berak (Larresoro, 1972: 37) zekarren: «<More> hitz berria da; baina Azkuek berak dionez, aldiz <azul, bleu> itzultzen da, eta aldiz <morado, violet> (Ikus Dicc.II, 44)».

* * *

Multzo hauetan -bistan da- eten-puntuak (...) jartzera behartuta gauden, izatez eremu irristakorra baita kolorearena, zer den eta zer ez beti ez da garbi azaltzen, baliokideak mota askotarikoak izaten dira, erabilera metaforikoak tartean... eta funtsean, kultura batek kolore mundua nola ulertu eta egituratu duen da gakoa. Oraingo artikulua segidan beste bat agertuko da beste multzoko horiek (*nabar, arre, ubel, uger*) garatzeko eta gogoeta erantsiarekin osatuz. Bitartean, irakurlea saia daiteke hemen esandakoa osatzen baita hurrengo alerako datuak biltzen ere, eremu honen ezaugarriak direla eta, ez baita erraza izango inoiz bukatutzat ematea.

Jasotze-data: 2006-11-30

Onartze-data: 2006-12-15

The Basque-speaking community's use of the chromatic world is noteworthy for its tendency towards using non Basque references, as can be shown in the abundance of borrowed chromatic terms. The fact that this trend continues to grow only serves to relegate Basque's own terms because the less they are used, the more forgotten they remain.

Without forgetting the socio-economic changes which condition our cultural future, this article, as well as exposing this preponderance of non-Basque terms, thereby reviews other terms which, even though they are Basque and refer to colour, tend to be abandoned, if not forgotten by the Basque speaking community. Given their amplitude, this article will be complemented by a further article offering an overall reflection on how this should be dealt with in the world of teaching.

Keywords: Cultural transmission. Perception. Education. Colour.

En la utilización del mundo cromático por parte de la comunidad euskaldun es manifiesta la tendencia a referentes no-euskaldunes, como se puede comprobar en la abundancia de términos cromáticos prestados. El que esta tendencia siga en aumento no hace sino relegar a un muy segundo plano términos propios que, a fuerza de no utilizarlos, quedan en el olvido.

Sin ignorar los cambios socio-económicos que condicionan nuestro devenir cultural, el presente artículo, además de poner de manifiesto esta preponderancia de términos no-vascos, hace un repaso por esos otros términos que, aún siendo euskaldunes y referidos al color, tienden a quedar arrinconados, si no olvidados, por la comunidad vasco hablante. Dada su amplitud, el presente artículo será completado por un próximo con una reflexión global sobre la línea de actuación en el mundo de la enseñanza.

Palabras clave: Transmisión cultural. Percepción. Enseñanza. Color.

Lors de l'utilisation de l'univers chromatique par la communauté bascoophone, on remarque une tendance à utiliser des références extérieures à la langue basque comme on peut le vérifier dans l'abondance de termes chromatiques empruntés. Le fait que cette tendance continue à se développer ne fait que reléguer à un second plan voire à un plan plus éloigné encore, des termes propres qui, à force de ne pas être utilisés, tombent en désuétude.

Sans ignorer les changements socio-économiques qui conditionnent notre avenir culturel, cet article non seulement met en évidence cette prépondérance des termes non-basques, passe en revue ces ter-

mes qui, tout en étant encore de langue basque et faisant référence à la couleur, tendent à être mis de côté, sinon oubliés par la communauté bascophone. Étant donnée son amplitude, cet article sera complété par un autre à venir qui présentera une réflexion globale sur la ligne d'action dans le monde de l'éducation.

Mots clé: *Transmission culturelle. Perception. Enseignement. Couleur.*

BIBLIOGRAFIA

- A.A. (1976): *Diccionario Retana de Autoridades de la Lengua Vasca*. Bilbo: La Gran Enciclopedia Vasca.
- ALTUNA eta MUJIKAK prestatuturiko edizioa (2003): Oihenart, Arnaud: *Euskal atso-titzak eta neurtitzak. Proverbes et poesies basques. Proverbios y poesías vascas*. Bilbo: Euskaltzaindia.
- AZKUE, R. M.^a (1906-1969): *Diccionario vasco-español-francés*. Bilbo: La Gran Enciclopedia Vasca.
- AZKUE, R. M.^a (1989): *Euskalerraren yakintza. Literatura popular del País Vasco*, I, III, IV Bilbo-Madril: Euskaltzaindia & Espasa Calpe
- BARANDIARAN, J.M. eta laguntzaileak (1961): *El mundo en la mente popular vasca (Creencias, cuentos y leyendas)*, II. Donostia: Auñamendi.
- BARAÑANO, C. (1981): *Pintura de José María Ucelay*. Bilbo: Caja de Ahorros Vizcaína.
- BERLIN, B. & KAY, P. (1969) *Basic color terms. Their universality and evolution*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- BOSTAK BAT LANTALDEA (1996): *3000 Hiztegia*. Bilbo: Adorez 7.
- CID, J.A. (2000): «Romancero hispánico y balada vasca», in A.A.: *Antonio Zavalaren ohoretan. Herri literaturaz gogoeta*. Bilbo: Deustuko Unibertsitatea, 69-100.
- CORRIPIO, F. (1971): *Gran diccionario de sinónimos*. Bartzelona: Bruguera, S.A.
- ELHUYAR-ELKAR (1994): *Euskal Hiztegi Modernoa*. Donostia: Elhuyar-Elkar
- GÁRATE, G. (2003): *30466 atso-titzak-refranes-proverbes-proverbia*. Bilbao Bizkaia Kutxa Fundazioa.
- HARLUXET (1998): *Harluxet hiztegi entziklopedikoa*. Donostia: Klaudio Harluxet fundazioa
- IZAGIRRE, K. (1981): *Euskal lokuzioak*. Donostia: Hordago.
- LANDUCHIO, N.(-1562- 1958.): *Dictionarium linguae cantabrigae*. Edición de Miguel Agud y Luis Michelena, Seminario «Julio de Urquijo», Donostia.
- LARESORO (1972): *Hizkuntza eta pentsakera*. Bilbo: Etor.
- LARZABAL, P. (1975): Euskaldunak eta koloreak. *Euskera*, XX, 401-405.
- LÓPEZ-MENDIZABAL, I. (1976): *Diccionario Vasco Castellano*. Donostia: Auñamendi.
- LURIA, A. R. (-1974- 1980): *Los procesos cognitivos. Análisis socio-histórico*. Bartzelona: Fontanella.

- MICHELENA, L. (1990 *): *Orotariko Euskal Hiztegia*. Bilbo: Euskaltzaindia / Desclée De Brouwer / Mensajero. (*)Liburukiak urte ezberdinetan argitaratuak izan dira
- MOCOROA, J. M. (1990): «*Ortik eta emendik*» *Repertorio de locuciones del habla popular vasca*. Donostia: Etor, Labayru, Eusko Jaurlaritza.
- MUGICA BERRONDO, P. (1981): *Diccionario Vasco - Castellano*. Bilbo: Mensajero.
- MUJICA URDANGARIN, L. M. (1977): *Hiztegi Orokor teknikoa*. 2. Euskara Gazte-leria. Bilbo: Ediciones Vascas argitaletxea.
- ONDARROA (1984): «Los problemas de la pesca», *Ondarroako gaiet buruzko aldizkaria*, 84, Ondarroako Kultur Etxea.
- OTEIZA, J. (1965/66-1984): *Ejercicios espirituales en un túnel. En busca y encuentro de nuestra identidad perdida*. Donostia: Hordago.
- PERURENA, P. (1992): *Koloreak euskal usuarioan*. Donostia: Erein.
- PRECIADO, J. M.^a (1992a): *Kolorea herri euskaldun batean*. Leioa: E.H.U. Argitarapen Zerbitzua.
- PRECIADO, Tx. (1992b): «Koloreari buruzko irakaskuntzaren egokitasuna Euskal-erriko testuinguran». *Tantak*, 8, 19-45.
- PRECIADO, Tx. (1994): «Zer da urdin?». *Zehar*, 26, 9-11.
- PRECIADO, Tx. (1995a): «Zergatik berde kategoria adierazteko euskal hitz jatorrik ez?». *Jakin*, 87: 77-100.
- PRECIADO, Tx. (1995b): «Koloreen bilakaera: euskal kasua». *Uztaro*, 13, 3-21.
- PRECIADO, Tx. (2003): «Eskolak ongi erakusten du koloreak ikusten?». *Hik hasi*, 83, 24-29.
- PRECIADO, Tx. (2005): «<Gau gorri pelotari, goiz gorri errotari>». *Tantak*, 34, 57-101.
- PRECIADO, Tx. (2006a): «<Erna zite! Beranta gorria dugu!>». *Tantak*, 35, 83-132.
- PRECIADO, Tx. (2006b): *Euskaldunon kolore mundua atsotitzetan*. Donostia: Gaiak.
- R.A.E. (2001): *Diccionario de la lengua española*. Madrid: Espasa - Calpe
- SALVAT UNIVERSAL (2003): *Entziklopedia*. Bartzelona: Salvat Editores.
- SARRIONAINDIA, J. (1985): *Ni ez naiz hemengoa*. Iruña: Pamiela
- TXILLARDEGI (1975): La structuration du champ semantique de la couleur en Basque, *Euskera*, XX, 221-238.
- UMANDI (1976): *Gramática vasca. Método para aprender y enseñar el idioma vasco*. Gasteiz: Kardaberaz.
- ZULAIKA, J. (1990): *Violencia vasca. Metáfora y sacramento*. Madrid: Nerea.